

Marta Czerwieniec-Ivasyk

Uniwersytet w Siedlcach

<https://orcid.org/0000-0002-3713-5254>

genarch@vp.pl

Stanowiska archeologiczne w powiecie siedleckim

Archaeological sites in Siedlce region

SUMMARY

Archaeological sites in the Siedlecka Upland allow to observe a cross-section of the entire history of settlement in this area from the late Paleolithic to the Middle Ages. The area, situated on sandy terminal moraines, was not a very attractive settlement location, despite the widely branched waterways. In the area of the currently functioning region, several hundred traces of human presence in this area have been identified. Some of the finds were incidental and did not constitute the basis for in-depth searches. Among the registered archaeological sites, there are those where extensive excavations and rescue research are carried out. Due to the constantly new research methods, opening new archaeological sites is absolutely justified, which will bring new discoveries and hitherto unknown artifacts of settlement in this area.

Keywords: Neolithic, Bronze Age, archaeology, excavations, settlement, treasures, Early Middle-Ages, Siedlce region

STRESZCZENIE

Stanowiska archeologiczne na Wysoczyźnie Siedleckiej pozwalają na zaobserwowanie historii osadnictwa na tym terenie od późnego paleolitu do średniowiecza. Teren usytuowany na piaszczystych morenach czołowych, mimo szeroko rozgałęzionych szlaków wodnych, nie stanowił bardzo atrakcyjnej lokalizacji osadniczej. Na obszarze obecnie funkcjonującego powiatu udało wyodrębnić się kilkaset śladów obecności ludzkiej na tym terenie. Część ze znalezisk była incydentalnych i nie stanowiła podstawy do pogłębionych poszukiwań. Wśród

zarejestrowanych stanowisk archeologicznych wyróżnić można te, na których prowadzone są szeroko zakrojone badania wykopaliskowe, jak i badania ratownicze. W związku z wciąż nowymi metodami badawczymi, otwieranie nowych stanowisk archeologicznych jest jak najbardziej zasadne, co przyniesie nowe odkrycia i dotychczas niezbrane artefakty bytności osadniczej na tym terenie.

Słowa kluczowe: neolit, epoka brązu, archeologia, wykopaliska, osadnictwo, skarby, wczesne średniowiecze, powiat Siedlce

Wstęp

Pierwszego omówienia części tego tematu podjął się Józef Mikulski, publikując w 1937 roku książkę o *Grodziskach w powiecie siedleckim*. Podejmowany przeze mnie temat jest znacznie szerszy i obejmuje w swym założeniu, wszystkie rozpoznane pradziejowe stanowiska archeologiczne na omawianym terenie, chronologicznie ujmując je od paleolitycznych znalezisk, po dane wczesnośredniowieczne z przytoczonego dzieła J. Mikulskiego. Stan badań nad zabytkami archeologicznymi w powiecie siedleckim jest dosyć mało rozpoznany. Ogromna większość odnalezionych artefaktów pochodzi ze znaleziska przypadkowych, incydentalnych. Nakłada się na to fakt, iż niewielka część z pozyskanego materiału badawczego funkcjonuje do tej pory. Część z wykopalisk była prowadzona przed II wojną światową, a pozyskane znaleziska, przechowywane były z dala od Siedlec, np. w Archiwum Państwowym w Warszawie. Oprócz zawodowych archeologów, ziemia zawsze przyciągała amatorskich poszukiwaczy skarbów, co sprawiało, że duża część odkrytych zabytków, nie zaistniała nigdy w świadomości publicznej. Zniszczenia i grabieże również archeologicznych dzieł sztuki podczas II wojny światowej skutecznie okroiły materiał badawczy. Część z odkrytych dawniej znalezisk egzystuje tylko na kartach dawnych opisów. Dodatkowym utrudnieniem w pracy nad źródłami okazały się zmiany administracyjne powiatu siedleckiego. Granice powiatu funkcjonującego do 1975 roku nie są tożsame z obecnym założeniem administracyjnym. Publikacje dotyczące znalezisk z powiatu siedleckiego sprzed 1975 roku dotyczą obecnie odkryć z sąsiednich powiatów, takich jak powiat sokołowski, węgrowski, łukowski czy garwoliński. Zmiany granic administracyjnych spowodowały zubożenie odkrytego materiału źródłowego stricte dla obecnych granic powiatu siedleckiego.

W niniejszym artykule, ze względu na jego przeglądowość oraz na brak możliwości dotarcia do wszystkich znalezisk, zaakcentowany jest przekrój reprezentowanych kultur i epok prehistorii Polski na tych ziemiach. Z uwagi na

charakter artykułu odnaleziono źródła odnoszące się do danych stanowisk archeologicznych są jedynie wzmiankowane przez podanie jednego ze źródeł, bez pełnej bibliografii stanowisk.

1

Obecnie istniejący teren powiatu siedleckiego stanowi obszar 160.322 km². Powiat został utworzony po raz pierwszy w 1810 roku i istniał do 1975 roku. Ponownie reaktywowany został dzięki reformie administracyjnej z 1999 roku. Obszar ten położony jest we wschodniej części województwa mazowieckiego. Obejmuje 13 gmin, na jego terenie znajduje się tylko jedno miasto – Mordy. Miasto Siedlce, zostało wyłączone z powiatu siedleckiego w 1950 roku i stanowi osobną jednostkę administracyjną – miasta na prawach powiatu.

Obszar, na którym położony jest powiat siedlecki, powstał w wyniku zlodowacenia środkowopolskiego, spowodowanego trzema nasunięciami młodszego lądolodu określanym, jako stadiał Warty. Każde z nasunięć pozostawiło po sobie gliny, iły i piaszczysto-żwirowe osady. Okres datowany na czas od około 210 do 125 tys. lat temu charakteryzował się powstaniem licznych moren czołowych, zastoiśk wodnych, w tym stawów i bagien. Powstałe moreny piaszczyste utworzyły obecnie istniejące pagórki, przedzielone suchymi dolinami. Istniejące na tym obszarze gleby nie należą do bardzo atrakcyjnych (II i III st.), co powodowało zmniejszone osadnictwo na tym obszarze i zachowanie licznych terenów leśnych aż do czasów obecnych. Jak podaje E. Bala w swojej rozprawie doktorskiej: „Na wysoczyźnie morenowej występują zagłębienia wytopiskowe różnych rozmiarów z równinami torfowymi i piaskami humusowymi o miąższości przekraczającej niekiedy 4 m. Większe obniżenia występują w górnym biegu Liwca, Muchawki i Kostrzynia i są związane z zanikaniem lobu lądolodu zlodowacenia warty. Stoki pagórków w obrębie wysoczyzny morenowej są urozmaicone suchymi dolinami pochodzenia peryglacyjnego¹.”

2

Stanowiska archeologiczne to miejsca, w których odnaleziono ślady działalności człowieka w przeszłości. Artefakty świadczące o bytności

¹ E. Bala, *Dynamika holocenijskich procesów fluwialnych w świetle badań sedymentologicznych na przykładzie Liwca, rozprawa doktorska*, wyd. Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa 2018, s. 21.

człowieka na tym terenie zostały odnalezione przypadkowo, bądź podczas badań archeologicznych. Na wschodnim Mazowszu znaleziska archeologiczne wciąż nie są w pełni opisane. Większość obecnie opracowanych sprawozdań z wykopaliskowych badań archeologicznych jest złożonych w Archiwum Oddziału Wojewódzkiego Państwowej Służby Ochrony Zabytków (OW PSOZ) i nie trafia do szerszego grona badaczy. Ostatnie lata przyniosły stanowczy rozwój badań archeologicznych na tym terenie. W przeciwieństwie do czasów przed i powojennych, kiedy to wykopaliska archeologiczne prowadzone były przez instytucje państwowe, od ponad 30 lat duża część z eksploracji wykonywana jest przez mniejsze podmioty prywatne. Powoduje to z jednej strony większą ilość nowych znalezisk, jednakże nie zawsze pozyskany materiał pojawia się w opracowaniach i publikacjach. W związku z powyższym wciąż brakuje pełnego spisu wszystkich stanowisk, co przekłada się na niepełną wiedzę o artefaktach archeologicznych z tego obszaru. Portal Zabytek.pl określa ilość rozmaitych zabytków na terenie powiatu siedleckiego na liczbę 1753 miejsc. Portal Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na liście zabytków powiatu siedleckiego nie wymienia ani jednego stanowiska archeologicznego. Istniejące opracowania dotyczące stanowisk archeologicznych na tym terenie podają różne liczby. Bożena Bryńczak i Agnieszka Martyniuk w artykule poświęconym sezonowi archeologicznemu w dawnym woj. siedleckim w latach 1996–1997 określają liczbę śladów dawnego osadnictwa na ponad 1000 stanowisk². Choć opisanych jest tam 11 stanowisk archeologicznych, tylko dwa z nich dotyczą miejsc w powiecie siedleckim. W *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gm. Kotuń* z 2013 r. ujętych jest 75 stanowisk archeologicznych z terenu samej gminy Kotuń³, natomiast w podobnym dokumencie sporządzonym dla gminy Siedlce wymienia się 53 stanowiska „datowane ogólnie na okres prądziejowy – starożytność”⁴.

Teren mapy stanowisk archeologicznych w powiecie siedleckim rzadko określa się na podstawie granic administracyjnych. Taki podział istnieje głównie w dokumentacji konserwatorskiej. Głównym obszarem, na którym lokuje się istnienie śladów bytności i osadnictwa ludności na tym terenie,

² B. Bryńczak, A. Martyniuk, *Sezon archeologiczny 1996 i 1997 w województwie siedleckim*, „Szkice Podlaskie”, t. 7, 1999, s. 221.

³ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gm. Kotuń*, Załącznik nr 1 do uchwały nr XXVI/188.2013 Rady gm. Kotuń z dn. 15.04.2013, s. 65–67.

⁴ *Projekt uchwały Rady gm. Siedlce w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gm. Siedlce*, Siedlce 2019, s. 22.

jest Wysoczyzna Siedlecka. Położona jest ona w między równiną wołomińską na zachodzie, równiną łukowską na południu, a podlaskim przełomem Bugu na wschodzie i północy. W źródłach historycznych krainę tę zaliczano do ziemi łukowskiej województwa lubelskiego. Podlasie określane było na północ od współczesnej lokalizacji miasta Siedlce.

3

O najstarszych śladach bytności człowieka na tym obszarze świadczą znaleziska ze schyłku epoki paleolitu. W tym czasie ziemie te pokryte były tundrą, a mieszkające tu stada reniferów stanowiły podstawę egzystencji ówczesnej ludności. Mieszkańcy tych ziem prowadzili koczowniczy tryb życia wędrując za stadami zwierząt umożliwiającymi im przeżycie. Żywiono się głównie mięsem, które pozyskiwano dzięki użyciu narzędzi krzemienych. Na stanowiskach archeologicznych odkrytych przed II wojną światową w Chodowie, Golicach⁵, Grabianowie⁶ i Sekułach, zostały odnalezione narzędzia, okrzeski oraz odłupki krzemienne pozostałe po wytworzeniu narzędzi. Wszystkie znaleziska zostały odnalezione przypadkowo podczas prac ziemnych, w związku z czym nie można w tym przypadku określić lokalizacji osadniczej ludności z tego okresu. Odnalezione artefakty zostały przekazane do Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

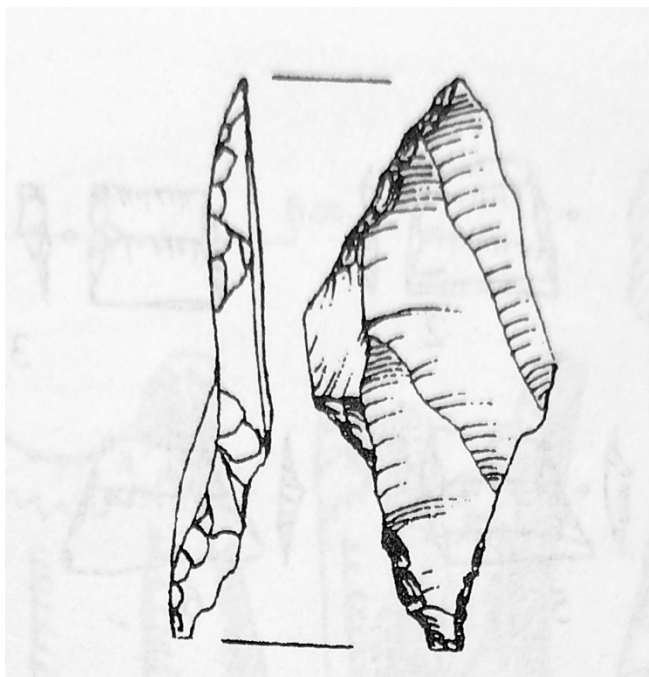
Ocieplenie klimatu związane z nadejściem nowej epoki – neolitu – pozwoliło na prowadzenie bardziej osiadłego trybu życia. Sprzyjające warunki pogodowe pozwoliły na rozwój rolnictwa i początki hodowli zwierząt. Na terenie Wysoczyzny Siedleckiej odnaleziono liczne stanowiska archeologiczne pozwalające na poznanie różnych kultur neolitycznych. Miejscowa ludność udoskonaliła technikę obróbki narzędzi kamiennych poprzez wiercenie otworów oraz gładzenie powierzchni użytkowanych narzędzi, co pozwoliło zarówno na uprawę roli, jak i łowiectwo, rybołówstwo i zbieractwo. Ludność zaczęła budować osady, porzucając tryb koczowniczy na rzecz osiadłego trybu życia.

Najstarszą z reprezentowanych kultur na tym terenie jest kultura pu-charków lejkowatych (ok. 3700–1900 p.n.e.), której osada neolityczna została odnaleziona na stanowisku archeologicznym w Dobrzanowie–Osińskim.

⁵ S. Nosek, *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, „*Annales Universitatis UMCS*”, Sectio F, 1957, s. 176.

⁶ B. Gierlach, *Tak powstały Siedlce*, Pruszków 2001.

Charakteryzowała się ceramiką o rozchylonym kołnierzu dzbana i baniastym wnętrzu oraz narzędziami zarówno kamiennymi, jak i krzemieniami. Dodatkowo na tym stanowisku odnajdowane były luźne artefakty neolityczne. Znaleźiska luźne zostały również zidentyfikowane na stanowiskach w Olszycu Szlacheckim i w Boimiu. Odnotowuje się tu również ślady kultury niemeńskiej (ok. 3100–1600 p.n.e.) we wschodnim Mazowszu, której wpływy prawdopodobnie przyszły z północy z obecnej ziemi łomżyńskiej. Charakterystyczne dla tej kultury były spiczastodennymi naczynia oraz lancetowate groty krzemienne, rylce, siekierki i drapacze. Ich ślady można zaobserwować wśród znalezisk na stanowiskach archeologicznych w Broszkowie, Chodowie, Czajkowie, Grali-Dąbrowiźnie, Kochanach, Olszycu, Stoku Lackim, Żaboklikach i Żebracze⁷.

Rys 1. Późnopaleolityczny krzemieniany grot strzały – stan. Dziewule–Piaski, gm. Zbuczyn⁸.

⁷ S. Kordaczuk, *Tradycja Mazowsza, powiat siedlecki. Przewodnik subiektywny*, Warszawa 2013, s. 13.

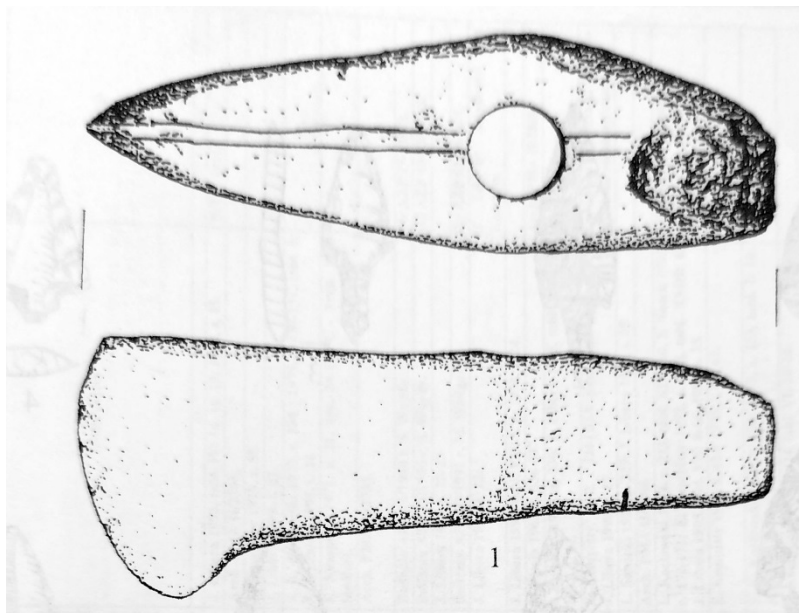
⁸ B. Bryńczak, *Epoka kamienia na obszarze regionu siedleckiego*, [w:] *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, B. Bryńczak, P. Urbańczyk (red.), Siedlce 2001, s. 33.

Kolejną z kultur epoki neolitu reprezentowaną w powiecie siedleckim jest kultura amfor kulistych (ok. 3100–2600 p.n.e.). Wyroby z tego okresu to narzędzia krzemienne oraz ceramika wyrabiana na zasadzie doklejania do siebie wcześniej uformowanych wałków gliny, aż do wykończenia garnka o kolistym brzuścu. Ucha naczyń były stosunkowo małe, wykorzystywane do powieszenia ceramiki. Znaleźiska z tego okresu odnotowane były jako znaleźiska luźne m.in. w Gołębku, Iganiach Nowych i Olendrach. We wsiach Kamieniec i Niwiski odnotowano istnienie cmentarzy z charakterystycznymi elementami grzebania w formie skrzyń kamiennych zawierających naczynia oraz krzemienne narzędzia. J. Przybyłowski tak opisywał jedno ze stanowisk:

Dobraliśmy się do skrzynki kamiennej niewielkich rozmiarów, gdyż miała długości 39 cm szerokości, a wysokości 46 cm. Każdą z czterech ścian stanowił jeden równo na wewnątrz łupany kamień, a próżne miejsca czyli szczeliny między kamieniami były pozakładane drobniejszymi kamieniami cienko łupanymi (..). W skrzynce tej znalazłem blisko połowę popielnicy blado-czerwonego koloru, w dolnej części chropowej, a w górnej gładzonej i kawałek przetrąconego nożyka krzemienno-żelaznego, na powierzchni zbielejącego; popiołów lub kości nie było ani śladu⁹.

Młodsze znaleźiska należą do kultury ceramiki sznurowej (2900–1800 p.n.e.) charakteryzujące się specyficznym zdobieniem naczyń w formie odciśniętego sznura. Do częstych znaleźisk należały także znaleźiska toporów bojowych. Głównym wyznacznikiem istnienia tej kultury były również kurhany grobowe zawierające groby szkieletowe. W powiecie siedleckim nie odnotowano dotychczas większych znaleźisk, poza odkryciami przypadkowymi luźnych artefaktów w Bojmiu, Borkach Szlacheckich, Korycianach, Krześlinach, Stoku Lackim, Woli Wodyńskiej oraz Żebracze i Żelkowie. Odnajdywane stanowiska archeologiczne pozwalają na lepsze poznanie dawnych mieszkańców ziemi siedleckiej doby neolitycznej. O skarbach przypadkowych lub wykopaliskach archeologicznych często wiedza jest niepełna, albo pochodząca jedynie z opracowań, bez możliwości obejrzenia artefaktów, które zaginęły lub znajdują się w prywatnych rękach. Artefakty takie określane są jedynie na podstawie epoki, z której pochodzą, bez możliwości przypisania ich do konkretnej kultury.

⁹ J. Przybyłowski, *Wyprawy nad Wieprz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. IV, 1882, s. 190.

Rys. 2. Kamienny toperek łódkowaty z kultury ceramiki sznurowej – stan. Przywory Małe, gm. Domanice¹⁰.

4

W epoce brązu (ok. 2200–700 p.n.e.) ludność Wysoczyzny Siedleckiej jest słabo reprezentowana osadniczo. W początkowych okresach tej epoki mapa archeologiczna Polski uwidocznia brak osadnictwa na tym terenie. Stan ten był prawdopodobnie spowodowany nikłymi badaniami archeologicznymi tego obszaru, jak również sporadycznymi odkryciami nieopisanymi wystarczająco w literaturze przedmiotu. W III okresie epoki brązu wyróżnia się trzy grupy ludności osadniczej na Mazowszu i Podlasiu. Na terenie obecnego powiatu siedleckiego zauważyć można występowanie tzw. grupy wschodnio-mazowiecko-podlaskiej, egzystującej od końca epoki brązu, aż do początku okresu lateńskiego. Jak pisze T. Węgrzynowicz w artykule o badaniach nad kulturą trzciniecką i łużycką na Mazowszu i Podlasiu:

¹⁰ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 39.

Ludność zamieszkiwała rozległe osady otwarte i mniejsze, zapewne krótkotrwałe obozowiska. Zasadniczymi obiektami w osadach są jamy, zawierające ceramikę, kości zwierzęce, muszle małży, narzędzia kamienne i krzemienne. Podstawą bytu była hodowla zwierząt i uprawa ziemi, przy znacznym (...) współudziale łowiectwa i zbieractwa. Ludność ta zajmowała ziemie wybitnie nieurodzajne. Można sądzić, że permanentna walka z głodem pochłaniała cały zasób sił ówczesnego społeczeństwa, a zdobywanie nadwyżek produkcyjnych było niemal nieosiągalne¹¹.

W związku z brakiem jakiegokolwiek atrakcyjnego towaru dla kupców, teren ten był w dużej mierze pomijany na tworzącej się mapie szlaków handlowych. Ludność zamieszkująca wschodnie Mazowsze pozbawiona była zatem tzw. nowinek cywilizacyjnych i, jak wzmiankuje T. Węgrzynowicz¹², przez cały okres epoki brązu posługiwała się nadal narzędziami kamiennymi i krzemieniami, nie znając prawie metalu. Skutkiem tego jest fakt posługiwania się w opracowaniach nomenklaturą niektórych znalezisk „z epoki kamienia”, bez możliwości szczegółowego ich rozpoznania, gdy brak jest innych artefaktów mogących ułatwić datowanie znalezisk.

Na terenie powiatu siedleckiego znaleziska archeologiczne reprezentują trzy kultury epoki brązu – kulturę mierzanowicką, kulturę trzciniecką i następującą po niej kulturę lużycką. We wsi Wola Wodyńska¹³ pod koniec XIX w. został prawdopodobnie odnaleziony grób kultury mierzanowickiej z zachowaną siekierą i płoszczem (grotem) z krzemienia wołyńskiego oraz toporem kamiennym. Niestety brak obecnie zachowanego materiału badawczego uniemożliwia jego ponowne rozpoznanie.

Kultura trzciniecka czerpała tradycje eneolityczne powiązane z wcześniejszymi kulturami, co widoczne jest na stanowiskach archeologicznych w Broszkowie i Golicach, gdzie natrafiono na ślady osadnictwa, zarówno neolitycznego jak i późniejszego trzcinieckiego. Ta kultura charakteryzowała się glinianymi naczyniami zdobionymi w górnej części w postaci poziomych żłobków bądź pionowych listew. Forma ceramiki potwierdzała charakter osadnictwa związany z pasterstwem zwierząt. Praktycznie nie wy-

¹¹ T. Węgrzynowicz, *Badania nad kulturą trzciniecką i lużycką na Mazowszu i Podlasiu w latach 1945–1969*, [w:] *Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu*, red. A. Kempisty, S. K. Kozłowski, Warszawa 1975, s. 70.

¹² Ibidem, s. 70.

¹³ J. Libera, B. Matuszek, *Znaleziska grobowe (?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LVIII, 2006, s. 375.

stępują naczynia typu misy, bądź kubki. Wśród narzędzi typowe są krzemienne wytwory łupane, takie jak noże, sierpy, groty, dłuciki, siekierki czy drapacze. Na terenie powiatu znajdowane były luźne, pojedyncze znaleziska kultury trzcinieckiej reprezentowane na stanowiskach archeologicznych w Osinach i Żaboklikach, jak i sporadycznie rozpoznano osady pochodzenia wieloetapowe z artefaktami pochodzącymi z kultury trzcinieckiej jak w Dobrzanowie–Osińskim, Żaboklikach czy miejscowościach wyżej wymienionych. Dzięki kilkuletnim badaniom na stanowisku archeologicznym w Tokarach udało się odnaleźć artefakty stanowiące pozostałości jamy grobowej, zawierającej prawdopodobnie kilkanaście naczyń oraz resztki po produkcji narzędzi. Jak podaje kierowniczką wykopalisk B. Bryńczak:

Łącznie zebrano ze skupiska ok. 10 kg dużych fragmentów naczyń glinianych, przede wszystkim grubościennych o domieszce gruboziarnistej, z charakterystycznymi spękaniem rozchodzącymi się promieniście wokół ziaren domieszki. Bardzo zróżnicowana była ornamentyka naczyń. Sądząc po zachowanych fragmentach ornamentowanych, ponad jamą grobową pierwotnie zdeponowano, co najmniej kilkanaście naczyń. Wystąpił tu również uszkodzony fragment prawdopodobnie glinianego ciężarka(?) oraz kilka łuszczyk krzemienych¹⁴.

Ostatnią z reprezentowanych kultur epoki brązu w obecnym powiecie siedleckim była kultura łużycka. Na tym terenie jest dosyć słabo rozpoznana. Osadnictwo skupione było na otwartych obozowiskach. Byt ówczesnej ludności opierał się na uprawie ziemi i hodowli zwierząt, dodatkowo polowano i łowiono ryby. Osady zakładane były niedaleko cieków wodnych, co ułatwiało gospodarkę agrarną. Znajdowane obiekty o charakterze łużyckim to jamy w osadach oraz znaleziska luźne. W jamach wyeksplorowano ceramikę, muszle, narzędzia krzemienne, a czasem i kości zwierzęce. Pozostałości cmentarzy kultury łużyckiej są reprezentowane na stanowiskach archeologicznych w Czajkowie i Woli Wodyńskiej. Jak pisze T. Węgrzynowicz:

Obrządek pogrzebowy wykazuje w ciągu całego okresu istnienia omawianej grupy dużą jednolitość. Spalone szczątki zmarłych chowano na cmentarzyskach zawsze płaskich i stosunkowo niewielkich, pozbawionych niemal z reguły bruków i obstaw. Kości składano w popielnicach

¹⁴ B. Bryńczak, *Badania archeologiczne w Tokarach, gm. Korczew, pow. Siedlce, na stanowisku nr 5 (sezon 1999–2000)*, „Szkice Podlaskie” t. 8, 2000, s. 255.

lub niewielkich jamkach. Specyfiką rytuału pogrzebowego na tym terenie było dające się często obserwować, owijanie przepalonych członków w jakiś materiał organiczny (skórę lub tkaninę) przed złożeniem ich do jamy grobowej¹⁵.

Na wystawie zabytków archeologicznych w Muzeum Regionalnym w Siedlcach kulturę łużycką reprezentują zabytki z jamy grobowej z odległych Maciejowic, należących do powiatu garwolińskiego, gdyż na terenie powiatu siedleckiego nie udało się odnaleźć równie dobrze zachowanych artefaktów, mogących posłużyć do przedstawienia charakterystycznych zabytków tej kultury.

5

Wraz z nadejściem początków epoki żelaza w powiecie siedleckim zwiększa się ilość odkrytych osad i cmentarzysk. Należą one w większości do kultury halsztackiej (ok. 800–450 p.n.e.). Wyróżniała się ona m.in. bardziej wyspecjalizowanym garncarstwem, polegającym na produkcji gładzonej ceramiki, barwionej na czerwono i czarno z ornamentyką geometryczną. Osady, na jakie natrafiono w powiecie siedleckim, w przeważającej większości mają starszy rodowód, a więc wyrosły na osadach z epoki brązu, kontynuujących zamieszkanie w młodszym okresie. Osady charakteryzują się częściowo zachowanymi ziemnymi wałami obronnymi, jednakże eksplorowany materiał pochodzący z różnych epok nie daje pełnej wiedzy o osadnictwie na tych terenach. Przykładami takich osad są stanowiska archeologiczne w Broszkowie, Józefinie czy Polakach. Dużo bardziej rozpoznane są cmentarzyska okresu halsztackiego, w tym kultury pomorskiej. W powiecie siedleckim reprezentowane były przez stanowiska archeologiczne w Jagodnem czy Kępie Żeliszewskiej. Cmentarzysko w Polakach reprezentuje zaś kulturę pomorską. B. Kaczyński, w swoim artykule dotyczącym grobów wielopopielnicowych z wczesnej epoki żelaza, opisując odkrycia ceramiki grobowej pochodzące z tych wykopalisk podaje, iż były to

gruszkowate, czernione popielnice z nisko osadzonymi brzuściami i wysokimi szyjkami, zdobione układami dookólnych i zwisających linii rytych oraz klutych, nakryte pokrywkami czapkowatymi (często

¹⁵ T. Węgrzynowicz, *Badania nad kulturą trzcieniecką...*, s. 71.

z wpustami) oraz liczne przystawki – cienkościenne, czernione zdobione dzbanki, miniaturowe zestawy złożone z kubków/dzbanków i mis¹⁶.

Skarb halsztacki z Rzeszotkowa przynosi pierwsze wzmianki o zachowanych wyrobach brązowych i szklanych z tego terenu. Dotychczasowe funkcjonowanie, oparte na narzędziach kamiennych, krzemiennych czy porożu spowodowało, iż odsetek znalezionych metalowych artefaktów był znikomy. W czerwcu 1960 roku w Rzeszotkowie podczas orki został przypadkowo odnaleziony skarb zabytków z kultury halsztackiej zawierający „dwa identyczne nagolenniki brązowe, jedną szpilę brązową z nałożoną na nią paciorkiem z brązu, kilka cienkich spiralnych zwojów, wykonanych z drutu brązowego oraz duża ilość paciorków szklanych”¹⁷. Niestety duża część skarbu zaginęła i jest dostępna tylko na kartach opisu znaleziska.

Następująca po okresie halsztackim, kultura przeworska (ok. III w. p.n.e. – V. w n.e.) nie została zidentyfikowana na żadnym ze stanowisk archeologicznych w powiecie siedleckim. Pojawia się ona poza granicami powiatu, m.in. w Goździku w pow. garwolińskim i Grodzisku w pow. węgrowskim, co świadczy o jej obecności na tym terenie.

6

Na przełomie okresu wczesno i późnorzymskiego na terenie wschodniego Mazowsza, w tym w powiecie siedleckim, wyróżnić można występowanie kultury wielbarskiej. Była to kultura wschodnio-pomorsko-mazowiecka, charakterystyczna ze wg na cmentarzyska birytualne, występujące zarówno w kurhanach, jak i na cmentarzach płaskich. Kurhan w Tokarach¹⁸ w gm. Korczew, widniejący w rejestrze zabytków jako cmentarz wczesno-średniowieczny, być może miał starszą proveniencję. W czasie eksploracji cmentarzyska ujawniono szczątki kostne, jak i resztki drewnianych trumien, jednakże ze względu na brak ceramiki grobowej i innego wyposażenia nie było możliwe dokładne jego datowanie. Jak podaje J. Okulicz,

¹⁶ B. Kaczyński, *Groby wielopopielnicowe z wczesnej epoki żelaza odkryte na warszawskiej Białolece*, „Barbaricum”, t. 15, 2021, s. 184.

¹⁷ J. Miśkiewicz, *Skarb halsztacki z miejscowości Rzeszotkowo, pow. Siedlce*, „Światowit”, t. 24, 1962, s. 231.

¹⁸ Ibidem, s. 228.

trudno tu na szczegółową charakterystykę kultury wschodnio-pomorsko-mazowieckiej (...) Jedną z cech zaobserwowanych w kulturze (...) jest bogactwo przedmiotów brązowych w grobach przy zupełnym prawie braku zabytków z żelaza (...) Na cmentarzyskach mazowieckich i podlaskich nierzadko wkładano do grobów nożyki i groty strzał wykonane z brązu¹⁹.

Okres ten, w badaniach archeologicznych Wysoczyzny Siedleckiej jest jednak mało zbadany, dlatego zapewne brak jest wzmiankowanych znalezisk na tym obszarze.

7

Od początku V wieku n.e. badacze sytuują na tym terenie ludy słowiańskie. D. Chudzik w swym artykule, poświęconym osadnictwu wczesnośredniowiecznemu Równiny Łukowskiej i Wysoczyzny Siedleckiej, następująco określa lokalizację najstarszych stanowisk wczesnośredniowiecznych:

większość z nich znajduje się w górnych częściach dolin niewielkich cieków wodnych. Wydaje się, iż po dotarciu do Bugu ludność wczesnosłowiańska przemieszczała się wzdłuż jego doliny, a po przeprawieniu się na lewy brzeg rozpoczęła penetrację mniejszych jego dopływów, na stałe osiedlając się dopiero w miejscach znacznie oddalonych od rzeki głównej. Taka lokalizacja ekumeny zapewniała nowoprzybyłym osadnikom nie tylko dogodne warunki do optymalnego wykorzystania zasobów środowiska naturalnego, ale dawała również poczucie bezpieczeństwa dzięki usytuowaniu strefy zasiedlenia w trudno dostępnych i odległych miejscach, ukrytych pośród bagien i lasów²⁰.

W związku z migracjami ludności, najazdami ze wschodu, osady i grodziska wczesnośredniowieczne miały w dużym stopniu charakter

¹⁹ J. Okulicz, *Problematyka okresu wpływów rzymskich na Mazowszu i Podlasiu w świetle nowych badań*, [w:] *Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu*, red. A. Kempisty, S. K. Kozłowski, Warszawa 1975, s. 87.

²⁰ D. Chudzik, *Wybrane aspekty wczesnośredniowiecznego osadnictwa Równiny Łukowskiej i Wysoczyzny Siedleckiej*, „Światowit”, t. XIII–XIV (LIV–LV), 2018, s. 112.

obronny. Otoczone były zazwyczaj owalnym wałem fortyfikacji okalającym obszar mierzący około pół hektara. Przykładem jest stanowisko archeologiczne grodziska wczesnośredniowiecznego w Wylazach. Jak dalej podaje D. Chudzik „Charakterystyczną cechą tych obiektów jest ich niemal idealnie kolisty plan, a w przypadku założeń z (...) Krzeska-Królowej Niwy (...) również podwójna linia koncentrycznie rozmieszczonych względem siebie wałów”²¹. Zarówno grodzisko w Krzesku-Królowej Niwie, jak i grodzisko w Podleśniu stanowi obszar ponad 3 ha. Tak duży teren osadniczy związany był zapewne z rozwojem państwowości i napływem ludności. Badania archeologiczne prowadzone na grodzisku w Krzesku-Królowej Niwie ujawniły, iż na tym terenie wcześniej funkcjonowała osada otwarta, na której fundamentach zbudowane zostało grodzisko. Miejsce to, dzięki datowaniu węgla metodą C14, zostało uznane za jedno z najstarszych założeń obronnych w regionie²².

W okresie wczesnopaństwowym powiat siedlecki znajdował się na granicy dwóch młodych państw – Polski i Rusi. Jak pisał J. Mikulski, w swojej pracy na temat grodzisk w powiecie siedleckim:

Grodziska na terenie powiatu siedleckiego występują szczególnie licznie po prawej stronie Liwca, tj. tam, gdzie ongiś ludność plemiennie i społecznie była najbardziej zróżnicowana. Tu bowiem, oprócz osadników polskich, zjawili się również osadnicy ruscy (...). Właśnie tu, na obszarach bardziej niż inne tereny Polski narażonych na napady obcych ludów, musiano częściej niż gdzie indziej sypać na długo przez XI wiekiem obronne wały grodzisk²³.

Egzystującymi w tym czasie grodami było grodziska w Czołomyju i Krzymoszu datowane na XI wiek. Po sąsiedzku z powiatem, aktywnie działał w tym czasie gród w Niewiadomej w pow. sokołowskim, co poświadcza aktywność osadniczą i handlową na tym obszarze w tym czasie i wiekach późniejszych.

²¹ Ibidem, s. 114.

²² Projekt: *Przemiany osadnicze w dorzeczu górnej Tocznej we wczesnym i późnym średniowieczu*, Łódzki Dom Kultury – <http://iaepan.edu.pl/przemiany-osadnicze-w-dorzeczu-gornej-tocznej-we-wczesnym-i-poznym-sredniowieczu/> (dostęp 12.07.2023).

²³ J. Mikulski, *Grodziska w powiecie siedleckim*, Poznań 1937, s. 2.

Zakończenie

Podsumowując temat można stwierdzić, iż z powodu słabego zainteresowania wykopaliskami archeologicznymi tego terenu, począwszy od początku XX wieku, ilość odnalezionych zabytków jest niewystarczająca do pełnego zarysu historii tych ziem w pradziejach. Większość artefaktów została odkryta incydentalnie, przypadkowo. Odkryciom nie towarzyszyły późniejsze celowe eksploracje terenu danego znaleziska, mogące pogłębić kontekst historyczny odkrycia. Pełna lista odnalezionych artefaktów i stanowisk archeologicznych wciąż czeka na opracowanie, jednak, żeby powstała, potrzebne są pogłębione studia nad archiwalnymi opisami zaginionych już skarbów archeologicznych pochodzących ze znalezisk z XIX i pierwszej połowy XX wieku, zachowanych tylko w opisach dokumentacji. Kierując się słowami J. Dąbrowskiego należy przyjąć, iż „niewspółmiernie większa jest niestety ilość stanowisk przekopanych, od lat czekających na druk. Ciągle jeszcze trzeba, więc pozostawać raczej na poziomie opisu źródeł, niż ich interpretacji”²⁴. Większość odnalezionego współcześnie materiału badawczego również nie została dotąd opublikowana, dlatego też powstanie pełnej listy stanowisk archeologicznych w powiecie siedleckim byłoby niezwykle potrzebne i zasadne dla planowania dalszych działań na tym terenie. Jak podsumował problematykę zmarły niedawno historyk W. Witczuk: „Znalezisk tego typu mogłoby być znacznie więcej, gdyby nie fakt, że przeciętny człowiek, na ogół nie zdaje sobie sprawy, że obrobiony kamień, czy fragment prymitywnie wykonanego naczynia, z którym na ogół przypadkowo się styka, to cenny zabytek (...)”²⁵.

Spis odnalezionych stanowisk archeologicznych w pow. siedleckim:

1. Bale-Kisielany²⁶, gm. Mokobody, znalezisko luźne z okresu późnolateńskiego.
2. Bojmie²⁷, gm. Kotuń, skarb epoki neolitycznej, kultura ceramiki sznurowej i kultura mierzanowicka.
3. Borki Szlacheckie²⁸, znalezisko luźne neolityczne kultury ceramiki

²⁴ W. P. Zgurecki, *Historia badań nad początkami epoki brązu w rejonie Mazowsza i Podlasia – refleksje badawcze*, „Wiedza i Edukacja”, t. III, 2012, s.

²⁵ W. Witczuk, *Szkice do dziejów zachodnich przedproży Siedlec, Cisie-Zagrudzie 2002–2012*, s. 7.

²⁶ A. Niewęglowski, *Z badań nad osadnictwem w okresach późnolateńskim i rzymskim na Mazowszu. Studium metodyczne*, Wrocław 1966, s. 149.

²⁷ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 255.

²⁸ B. Werner, *Grot krzemienny ze wsi Borki, pow. Siedlce*, „Studia Archeologiczne”, t. 2, 1967,

sznurowej.

4. Broszków²⁹, gm. Kotuń, znaleziska kultury niemeńskiej, osada kultury trzcinieckiej, lużyckiej i halsztackiej.
5. Brzozów³⁰, gm. Suchożebry, osada wczesnośredniowieczna.
6. Bużyska³¹, gm. Korczew, luźne znaleziska neolityczne i z epoki brązu.
7. Chlewiska³², gm. Kotuń, punkt osadniczy z przełomu schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu.
8. Chodów³³, gm. Siedlce, znaleziska paleolityczne, neolityczne, kultury ceramiki grzebykowej i osada wczesnośredniowieczna.
9. Czajków³⁴, gm. Wodynie, znaleziska paleolityczne, neolityczne, kultury ceramiki grzebykowej, cmentarzyska kultury lużyckiej i wczesnośredniowiecznej.
10. Czaple Górne³⁵, gm. Korczew, luźne znalezisko mezolityczne.
11. Czaple Obrępałki³⁶ (Czaple Górne), gm. Korczew, znaleziska monet islamskich z dynastii Ummajadów, Abbasydów i Samanidów.
12. Czołomyje³⁷, gm. Mordy, grodzisko wczesnośredniowieczne.
13. Dobrzanów-Osińskie³⁸, gm. Skórzec, osada neolityczna kultury pu-charków lejkowatych oraz kultury trzcinieckiej (vide pkt. 55).
14. Drupin³⁹, gm. Skórzec, luźne znaleziska paleolityczne i neolityczne.
15. Dziewule-Piaski⁴⁰, gm. Zbuczyn Poduchowny, znalezisko luźne późnopaleolityczne (kultura wołkuszańska).
16. Golice⁴¹, gm. Siedlce, osada neolityczna i osada kultury trzcinieckiej.

s. 116–117.

²⁹ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gm. Kotuń*, Załącznik nr 1 do uchwały nr XXVI/188.2013 Rady gm. Kotuń z dn. 15.04.2013, s. 66.

³⁰ K. Musianowicz, *Materiały i problematyka lokalnych grup wczesnośredniowiecznej ceramiki Podlasia*, „Światowit”, t. XXIV, 1962, s. 598.

³¹ J. Libera, *Późny paleolit i mezolit środkowowschodniej Polski, część 2: źródła*, „Lubelskie Materiały Archeologiczne”, t. XI, 1998, s. 23.

³² *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 55.

³³ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 243.

³⁴ *Ibidem*, s. 278.

³⁵ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 42.

³⁶ M. Bogucki, P. Illisch, S. Suchodolski (red.), *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Masowien, Podlachien, Mittelpolen, Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne. Inwentarze III*, Wrocław 1965, s. 97–98.

³⁷ J. Mikulski, *Grodziska w powiecie siedleckim...*, s. 5.

³⁸ E. Kempisty, *Materiały tzw. ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXVII, 1972, z. 4, s. 455.

³⁹ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 42.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 25.

⁴¹ J. Libera, *Późny paleolit...*, s. 31

17. Gołębek⁴², gm. Skórzec, znalezisko luźne neolityczne, kultura amfor kulistych.
18. Grała-Dąbrowizna⁴³, gm. Skórzec, znalezisko luźne mezolityczne i z epoki neolitycznej.
19. Grodzisko⁴⁴ (nieustalone na mapie), osada neolityczna.
20. Iganie Nowe⁴⁵, gm. Siedlce, znalezisko luźne neolityczne, kultura amfor kulistych.
21. Izdebki-Błażeje⁴⁶, gm. Zbuczyn, wczesnośredniowieczny grób popielnicowy.
22. Izdebki-Wąsy⁴⁷, gm. Zbuczyn, wczesnośredniowieczny kurhan ciepłopalny.
23. Jagodne⁴⁸, gm. Kotuń, cmentarzysko kultury halsztackiej i lateńskiej.
24. Józefin⁴⁹, osada z epoki brązu i kultury halsztackiej.
25. Julin⁵⁰, znaleziska neolityczne.
26. Kamieniec⁵¹, znaleziska luźne neolityczne, prawdopodobnie kultury amfor kulistych.
27. Kapuściaki Kolonia⁵², gm. Mokobody, cmentarz z okresu rzymskiego.
28. Kępa Zeliszewska⁵³, cmentarzysko kultury halsztackiej i lateńskiej.
29. Kisielany⁵⁴, gm. Mokobody, cmentarz.
30. Kochany⁵⁵, gm. Wodynie, osada kultury niemeńskiej, luźne zabytki paleolityczne i neolityczne.
31. Koryciany⁵⁶, gm. Paprotnia, znalezisko luźne neolityczne, kultura ceramiki sznurowej.

⁴² B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 42.

⁴³ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 170, 182.

⁴⁴ Ibidem, s. 211.

⁴⁵ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 42

⁴⁶ D. Chudzik, *Wybrane aspekty...*, s. 112

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 300.

⁴⁹ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁵⁰ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...* s. 29.

⁵¹ J. Przybyłowski, *Wyprawy nad Wieprz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. IV, 1882, s. 190.

⁵² T. Dąbrowska, *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. VII, s. 152.

⁵³ B. Kaczyński, *Groby wielopopielnicowe z wczesnej epoki żelaza odkryte na warszawskiej Białolece*, „Barbaricum”, t. 15, 2021, s. 184.

⁵⁴ A. Niewęglowski, *Z badań nad osadnictwem...*

⁵⁵ S. Kordaczuk, *Tradycja Mazowska...*, s. 13.

⁵⁶ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 253.

32. Kotuń, gm. Kotuń⁵⁷, cmentarzysko kultury halsztackiej i łużyckiej.
33. Kownaciska, gm. Suchożebry⁵⁸, znalezisko luźne neolityczne.
34. Krzesk-Królowa Niwa⁵⁹, gm. Zbuczyn, grodzisko wczesnośredniowieczne.
35. Krześlin Kolonia⁶⁰, gm. Suchożebry, znaleziska luźne mezolityczne i neolityczne, kultura ceramiki sznurowej.
36. Krzymosze⁶¹, gm. Mordy, grodzisko wczesnośredniowieczne.
37. Kułak⁶², gm. Wodynie, znaleziska luźne paleolityczne.
38. Kułak-Świniec⁶³, gm. Wodynie, znaleziska neolityczne.
39. Łomnica⁶⁴, gm. Wodynie, znalezisko luźne z epoki kamienia.
40. Mingosy⁶⁵, gm. Kotuń, ślad osadnictwa z pradziejów.
41. Mokobody⁶⁶, gm. Mokobody, osada.
42. Mogielnica⁶⁷, gm. Korczew, luźne znaleziska neolityczne.
43. Niechnabrz⁶⁸, gm. Kotuń, nowożytny ślad osadnictwa.
44. Niwiski⁶⁹, gm. Mokobody, cmentarz neolityczny, kultura amfor kulistych.
45. Nowa Dąbrówka⁷⁰, gm. Kotuń, nowożytny punkty osadnicze.
46. Nowaki⁷¹, gm. Skórzec, znalezisko luźne neolityczne.
47. Okrągłe⁷², znalezisko luźne kultury łużyckiej.
48. Olendy⁷³ (Olendry), znalezisko luźne neolityczne, kultura amfor kulistych.
49. Olszyc⁷⁴, gm. Domanice, znaleziska luźne paleolityczne, mezolityczne i neolityczne z kultury pucharków lejkowatych, znaleziska kultu-

⁵⁷ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁵⁸ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 211.

⁵⁹ D. Chudzik, *Wybrane aspekty...*, s. 114.

⁶⁰ T. Dąbrowska, *Młodszy okres przedrzymski...*, s. 154.

⁶¹ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 360.

⁶² B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 25.

⁶³ *Ibidem*, s. 44.

⁶⁴ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 253.

⁶⁵ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁶⁶ T. Dąbrowska, *Młodszy okres przedrzymski...*, s. 124.

⁶⁷ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 29.

⁶⁸ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 65–66.

⁶⁹ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 42.

⁷⁰ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁷¹ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 211.

⁷² *Ibidem*, s. 278.

⁷³ J. Głosik, *Nowe znaleziska neolityczne na Podlasiu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXVI, 1959–1960, z. 3–4, s. 355–356.

⁷⁴ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 25.

- ry mierzanowickiej oraz kultury ceramiki grzebykowej.
50. Olszyc Szlachecki⁷⁵, gm. Domanice, znalezisko luźne neolityczne.
 51. Osiny⁷⁶, gm. Siedlce, znalezisko luźne kultury trzcinowej.
 52. Osińskie⁷⁷, gm. Skórzec, znaleziska luźne mezolityczne i neolityczne kultura amfor kulistych.
 53. Pieróg Kolonia⁷⁸, osada ze schyłku epoki neolitu, wczesnej epoki brązu.
 54. Pluty⁷⁹, gm. Wiśniew, znalezisk luźne monet islamskich (dyn. Samanidzka).
 55. Podnieśno⁸⁰, gm. Suchożebry, cmentarzysko kultury grobów kloszowych i grodzisko wczesnośredniowieczne.
 56. Pogonów⁸¹, gm. Zbuczyn Poduchowny, znalezisko luźne neolityczne.
 57. Polaki⁸², gm. Kotuń, osada wielofazowa z epoki brązu, kultury halsztackiej i wczesnego średniowiecza, cmentarzysko kultury pomorskiej.
 58. Przywory Małe⁸³, gm. Domanice, luźne znalezisko neolityczne.
 59. Rososz⁸⁴, gm. Kotuń, ślady osadnicze od neolitu po wczesne średniowiecze.
 60. Rzeszotków⁸⁵, gm. Paprotnia, skarb kultury halsztackiej.
 61. Rudnik⁸⁶, gm. Wodynie, luźne zabytki mezolityczne i neolityczne.
 62. Sabinka⁸⁷, gm. Siedlce, osada neolityczna, luźne znaleziska mezolityczne i neolityczne.
 63. Sekuła⁸⁸, gm. Siedlce, znalezisko luźne z epoki kamienia.

⁷⁵ B. Werner, *Grot krzemienny ze wsi Borki, pow. Siedlce*, „Studia Archeologiczne”, t. 2, 1967, s. 116–117.

⁷⁶ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 265.

⁷⁷ E. Kempisty, *Materiały tzw. ceramiki...*, z. 4, s. 455.

⁷⁸ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁷⁹ M. Bogucki, P. Illisch, S. Suchodolski (red.), *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Masowien, Podlachien, Mittelpolen, Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne. Inwentarze III*, Wrocław 1965, s. 304–305.

⁸⁰ M. Miśkiewiczowa, *Mazowsze Wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Warszawa 1981, s. 161.

⁸¹ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 46.

⁸² *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 65–67.

⁸³ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 31.

⁸⁴ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁸⁵ J. Miśkiewicz, *Skarb halsztacki...*, s. 231.

⁸⁶ B. Bryńczak, *Epoka kamienia...*, s. 31.

⁸⁷ S. Długosz, *Gmina Siedlce. Prognoza oddziaływania na środowisko. Do projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*, Olsztyn 2017, s. 75.

⁸⁸ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 170.

64. Seroczyn⁸⁹, gm. Siedlce, znalezisko luźne neolityczne i cmentarz halszacko-lateński, osada wczesnośredniowieczna.
65. Sionna⁹⁰, gm. Kotuń, ślad osadnictwa z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu.
66. Sosnowe⁹¹, gm. Kotuń, ślady osadnictwa z epoki kamienia i epoki brązu.
67. Stara Wieś, gm. Siedlce, znalezisko luźne neolityczne.
68. Starczewice⁹², gm. Korczew, osada wczesnośredniowieczna.
69. Stok Lacki, gm. Siedlce, znaleziska luźne neolityczne kultury ceramiki sznurowej.
70. Stok Ruski⁹³, gm. Mordy, grodzisko wczesnośredniowieczne.
71. Tokary⁹⁴, gm. Korczew, ślady osadnicze od paleolitu po wczesne średniowiecze.
72. Trzciniec⁹⁵, gm. Skórzec, cmentarzysko.
73. Trzemuszka⁹⁶, gm. Kotuń, nowożytny ślady osadnictwa.
74. Tymianka⁹⁷, gm. Kotuń, osada z epoki kamienia.
75. Wilczonek⁹⁸, gm. Kotuń, osada z okresu wpływów rzymskich.
76. Wola Wodyńska⁹⁹, gm. Wodynie, cmentarzysko, znaleziska luźne neolityczne kultury ceramiki sznurowej i grób bezceramiczny kultury mierzanowickiej.
77. Wołyńce¹⁰⁰, gm. Siedlce, znaleziska luźne neolityczne.
78. Wólka Kobyła¹⁰¹, gm. Skórzec, znaleziska luźne z epoki kamienia.
79. Wyłazy¹⁰², gm. Mokobody, znaleziska ratownicze, kurhan wczesnośredniowieczny.
80. Zaliwie-Piegawki¹⁰³, gm. Mokobody, znaleziska.

⁸⁹ M. Miśkiewiczowa, *Mazowsze Wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Warszawa 1981, s. 163.

⁹⁰ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 67.

⁹¹ *Ibidem*, s. 67.

⁹² M. Miśkiewiczowa, *Mazowsze Wschodnie...*, s. 165.

⁹³ J. Mikulski, *Grodziska w powiecie siedleckim...*, s. 5.

⁹⁴ J. Miśkiewicz, *Skarb halszacki...*, s. 231.

⁹⁵ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 161.

⁹⁶ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 66.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 66.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 66–67.

⁹⁹ J. Libera, B. Matuszek, *Znaleziska grobowe...*, s. 375.

¹⁰⁰ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 212.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 170.

¹⁰² I. Górńska, *Wyłazy, pow. Siedlce*, „Informator Archeologiczny”, t. 1, 1967, s. 303.

¹⁰³ W. Witeczuk, *Szkice do dziejów...*, s. 7.

81. Zaliwie-Szpinki¹⁰⁴, gm. Mokobody, osada.
82. Zawady¹⁰⁵, gm. Zbuczyn, cmentarzysko wczesnośredniowieczne.
83. Żabokliki¹⁰⁶, gm. Siedlce, znaleziska luźne kultury niemeńskiej i trzcinieckiej.
84. Żebraczka¹⁰⁷, gm. Wodynie, osada neolityczna, znaleziska kultury ceramiki grzebykowej, kultury mierzanowickiej, kultury trzcinieckiej oraz cmentarzysko kultury grobów kloszowych.
85. Żebrak¹⁰⁸, gm. Skórzec, cmentarzysko.
86. Żeliszew Duży¹⁰⁹, gm. Kotuń, ślady osadnicze od neolitu do nowożytności.
87. Żeliszew Podkościelny¹¹⁰, gm. Kotuń, ślad osadniczy z neolitu, epoki brązu oraz cmentarzysko ciałopalne z pradziejów.
88. Żelków¹¹¹, gm. Siedlce, znaleziska luźne neolityczne kultury ceramiki sznurowej.
89. Żuków¹¹², gm. Mokobody, znaleziska luźne.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ:

Bala E., *Dynamika holocenijskich procesów fluwialnych w świetle badań sedymentologicznych na przykładzie Liwca*, rozprawa doktorska, wydz. Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa 2018.

Bibliografia archeologiczna Mazowsza 1951–1968, red. S. Woyda, Warszawa 1970.

Bryńczak B., *Badania archeologiczne w Tokarach, gm. Korczew, pow. Siedlce, na stanowisku nr 5 (sezon 1999–2000)*, „Szkice Podlaskie” t. 8, 2000, s. 253–256.

Bryńczak B., Martyniuk A., *Sezon archeologiczny 1996 i 1997 w województwie siedleckim*, „Szkice Podlaskie”, t. 7, 1997, s. 221–229.

Chudzik D., *Wybrane aspekty wczesnośredniowiecznego osadnictwa Równiny Łukowskiej i Wysoczyzny Siedleckiej*, „Światowit”, t. XIII–XIV (LIV–LV), 2018, s. 107–132, <https://www.archeologia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/03/D.Chudzik-ekran.pdf> (dostęp: 15.06.2023).

¹⁰⁴ Ibidem, s. 7.

¹⁰⁵ J. Kalaga, *Cmentarzysko szkieletowe we wsi Zawady, gmina Zbuczyn, pow. Siedlce, woj. mazowieckie*, „Światowit”, t. 2(43)/Fasc. B., 2000, s. 70–85.

¹⁰⁶ T. Węgrzynowicz, *Badania nad kulturą trzciniecką...*, s. 70.

¹⁰⁷ E. Kempisty, *Materiały tzw. ceramiki...*, s. 455.

¹⁰⁸ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 162.

¹⁰⁹ *Studium uwarunkowań i kierunków...*, s. 67.

¹¹⁰ Ibidem, s. 66.

¹¹¹ S. Nosek, *Materiały do badań...*, s. 162.

¹¹² Ibidem, s. 162.

Dąbrowska T., *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. VII, Warszawa 2008.

Długosz S., *Gmina Siedlce. Prognoza oddziaływania na środowisko. Do projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*, Olsztyn 2017, <https://www.gminasiedlce.pl/uploads/201801311515411777962935.pdf> (dostęp: 10.06.2023).

Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Masowien, Podlachien, Mittelpolen, Polskie Skarby Wczesnośredniowieczne. Inwentarze III, red. M. Bogucki, P. Illisch, S. Suchodolski, Wrocław 1965.

Gierlach B., *Studia nad archeologią średniowiecznego Mazowsza*, Warszawa 1975.

Gierlach B., *Śladami dawnych kultur Mazowsza*, Siedlce 1982.

Gierlach B., *Tak powstały Siedlce*, Pruszków 2001.

Głosik J., *Nowe znaleziska neolityczne na Podlasiu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXVI, 1959–1960, z. 3–4, s. 355–356.

Górska I., *Wyłazy, pow. Siedlce*, „Informator Archeologiczny”, t. 1, 1967, s. 303.

Hildt-Węgrzynowicz T., *Cmentarzysko kultury pomorskiej we wsi Polaki, pow. Siedlce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXVII, 1961, z. 1, s. 117–118.

Kaczyński B., *Groby wielopopielnicowe z wczesnej epoki żelaza odkryte na warszawskiej Białołęce*, „Barbaricum”, t. 15, 2021, s. 171–190, <https://www.archeologia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/07/Barbaricum-15-online-OK.pdf> (dostęp: 29.07.2023).

Kalaga J., *Cmentarzysko szkieletowe we wsi Zawady, gmina Zbuczyn, pow. Siedlce, woj. mazowieckie*, „Światowit”, t. 2(43)/Fasc. B., 2000, s. 70–85.

Kempisty E., *Materiały tzw. ceramiki grzebykowo–dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXVII, 1972, z. 4, s. 455.

Kordaczuk S., *Tradycja Mazowsza, powiat siedlecki. Przewodnik subiektywny*, Warszawa 2013, <http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/przewodniki/pdf/przewodnik-siedlecki.pdf> (dostęp 2.07.2023).

Libera J., *Późny paleolit i mezolit środkowowschodniej Polski, część 2: źródła*, „Lubelskie Materiały Archeologiczne”, t. XI, 1998.

Libera J., Matuszek B., *Znaleziska grobowe(?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LVIII, 2006, s. 374–375.

Mikulski J., *Grodziska w powiecie siedleckim*, Poznań 1937.

Miśkiewicz J., *Skarb halszacki z miejscowości Rzeszotkowo, pow. Siedlce*, „Światowit”, t. 24, 1962, s. 231–234.

Musianowicz K., *Materiały i problematyka lokalnych grup wczesnośredniowiecznej ceramiki Podlasia*, „Światowit”, t. XXIV, 1962, s. 587–609.

Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych, red. B. Bryńczak, P. Urbańczyk, Siedlce 2001.

Niewęglowski A., *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, „Sprawozdania archeologiczne”, t. XXXV, 1983, s. 131–160, <https://docplayer.pl/54412551-Okres-latenski-i-wplywow-rzymskich-dwa-cmentarzyska-z-okresu-rzymskiego-w-gozdziku-gm-borowie-woj-siedlce.html> (dostęp: 28.05.2023).

Niewęglowski A., *Z badań nad osadnictwem w okresach późnolateńskim i rzymskim na Mazowszu. Studium metodyczne*, Wrocław 1966.

Nosek S., *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, „Annales Universitatis UMCS”, Sectio F, Lublin 1957.

Okulicz J., *Problematyka okresu wpływów rzymskich na Mazowszu i Podlasiu w świetle nowych badań*, [w:] *Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu*, red. A. Kempisty, S. K. Kozłowski, Warszawa 1975, s. 79–92.

Projekt uchwały Rady gm. Siedlce w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gm. Siedlce, Siedlce 2019, s. 22, <https://www.gminasiedlce.pl/uploads/20190624121513658129114.pdf> (dostęp: 30.07.2023).

Przybyłowski J., *Wyprawy nad Wieprz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. IV, 1882, s. 179–194.

Studia i materiały nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu, t. 1–2, red. R. Mazurowski, D. Manasterski, K. Januszek, Warszawa 2011.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gm. Kotuń, Załącznik nr 1 do uchwały nr XXVI/188.2013 Rady gm. Kotuń, Siedlce 2013, file:///C:/Users/Vostro320/Downloads/UWARUNKOWANIA_TEKST.pdf (dostęp: 30.07.2023).

Werner B., *Grot krzemienny ze wsi Borki, pow. Siedlce*, „Studia Archeologiczne”, t. 2, 1967, s. 116–117.

Węgrzynowicz T., *Badania nad kulturą trzciniecką i łużycką na Mazowszu i Podlasiu w latach 1945–1969*, [w:] *Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu*, red. A. Kempisty, S. K. Kozłowski, Warszawa 1975, s. 65–72.

Witczuk W., *Szkice do dziejów zachodnich przedproży Siedlec, Cisie–Zagrudzie 2002–2012*, <https://gminaskorzec.pl/wp-content/uploads/2020/08/okolicaw-formacie-PDF.pdf> (dostęp: 29.07.2023).

Zgurecki W.P., *Historia badań nad początkami epoki brązu w rejonie Mazowsza i Podlasia – refleksje badawcze*, „Wiedza i Edukacja”, t. III, 2012, https://www.academia.edu/5159744/Historia_bada%C5%84_nad_pocz%C4%85tkami_epoki_br%C4%85zu_w_rejonie_Mazowsza_i_Podlasia (dostęp: 1.07.2023).